

5. Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus. Történeti-poétikai tanulmányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1980. 9-21.

Szabó Zoltán

Szathmári István: Stilisztikai lexikon
Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve
Budapest, Tinta Könyvkiadó 2004.

SZATHMÁRI ISTVÁN *Stilisztikai lexikona* váratlanul, különösebb előzetes híradások nélkül jelent meg 2004 tavaszán a Tinta Könyvkiadó gondozásában. A *magyar nyelv kézikönyvei* sorozat 7. darabjaként – a keresletnek engedve – hiány pótlásának szándékával jelentette meg a kiadó önálló kötetben a stilisztikai fogalomtárat.

SZATHMÁRI ISTVÁNNak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárának, professor emeritusának neve fémjelzi a kötetet; s közismert tény, hogy tudományos pályája alatt igen fontos szerepet kapott munkásságában a stilisztika kutatása. Több kötete tanúsítja ezt, s méltán tartja a szakma a funkcionális stilisztika magyar eminens kutatójának.

A fogalomtár elkészítésének gondolata régebbi fogantatású, sőt első változatának megjelentetése is 40 évvel korábbra tehető. A jelen átdolgozott és bővített kiadás előszavában a szerző így vall erről: „A Stilisztikai lexikon eredetileg része volt A magyar stilisztika útja című 1961-es munkámnak” (Gondolat Kiadó). Tehát egy önálló kiadványnak csak részfejezete volt, s ezért rejtve maradt a szélesebb körű felhasználó közönség számára. A példányok így is hamar elfogytak, főleg a szakemberek körében terjedt. Leginkább a stilisztikai lexikon rész miatt keresték. Ezért vállalkozott a Tinta Kiadó ennek önálló megjelentetésére, igazolva, hogy a kereslet változatlan az ilyen jellegű munkák iránt.

Mind küllemében, mind tartalmában megújult kötetet mutathatunk be; „Ezúttal átdolgozott és bővített kiadást vehet kezébe az olvasó” – vallja a szerző a kiadványról.

A mű főcíme Stilisztikai lexikon, azaz stilisztikai fogalomtár, betűrendes ismerettár e témakörből; s alcíme ad további útbaigazítást: Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve, vagyis értelmezés és illusztráció teszi teljesebbé a gyűjteményt. A mottóul választott Márai-idézet a következő: A „...»stílus« eleven energia, amely a szavak médiumán át érzékiesen, lüktető érveléssel továbbít egy személyiséget”.

A stílusnak ezt a rendeltetését, funkcióját SZATHMÁRI ISTVÁN úgy érvényesíti, hogy mind a közlő, mind a közlemény és befogadó szempontját is figyelembe veszi az egyes szócikkek összeállításakor. Ez a szemlélet hatja át a lexikon egészét.

Koncepcióját tekintve érdemes odafigyelnünk az első kiadás és a második átdolgozott kiadás szerzői előszavára is. Az első kiadáshoz írt fontos megállapítása a mű továbbfejleszthetőségére utal: „a szócikkek között számos olyan akad, amely nem tekinthető lezártnak, csupán a jelenleg kialakult állapotokat tükrözi, illetve rögzíti.” A második kiadás előszavában már utal a szerző a változásokra: „(...) néhány olyan címszót elhagytam, amely felett eljárt az idő, illetve egynéhány új címszót felvettem. Továbbá ugyancsak néhánynak a bemutatásán valamelyest módosítottam.” A koncepcióra vonatkozó vallomás is egyértelmű, mindkét kiadásra érvényes, a szerző állásfoglalását, stílus-

elemező irányultságát verifikálja „(...) az 1961-es kiadás is a funkcionális stilisztika alapján készült, és ez az irányzat ma is él, sokan követik, jóllehet a stilisztika nagyot fejlődött éppen a szövegtan, szemiotika, a pragmatika, a kognitív szemlélet hatására is.” A klasszikus hagyományokon alapuló, az oktatásban jól használható ismerettárat a felsőoktatásban, a középfokú oktatásban tanulók és tanáraik számára is ajánlja a szerző. Emellett haszonnal forgathatja „mindenki, akit anyanyelvünk stilisztikai jelenségei és egyáltalán a célszerű és hatásos kifejezés lehetőségei érdekelnék.”

A lexikon könnyen áttekinthető szócikkei világosan elkülönülnek: a címszó után vagy a definíció vagy a jelenség magyarázata következik, mely – ha szükséges – elemző értelmezéssel egészül ki, majd a példa vagy példák jönnek illusztrációként. A végén a „lásd még” utalás megnevezi a rokon jelenségeket, a tárgyalt fogalom összefüggéseit. Például:

Ellentétes értelmű szavak vagy antonímák (gör. antonímia 'ellentétes értelműség') – azok az alakilag teljesen különböző szavak, amelyekhez egymással szimmetrikusan szemben álló, ellentétes jelentés kapcsolódik, pl.: *jó – rossz, kövér – sovány, abszolút – relatív, él – hal, jön – megy* stb. Egy-egy szónak annyi antonímája van, ahány jelentése. Az ellentétes értelmű szavak (antonímák) stílushatása a szimmetrikusan ellentétes két jelentés különbségének hirtelen felfedezéséből adódik. Ezt felhasználja a köznyelv, pl.: „*Hosszú haj, rövid ész*” (közmondás) és a költői stílus is, pl.:

Egy ezredévi szenvedés
Kér *életet* vagy *halált*
(Vörösmarty: Szózat)

Az antonímákhoz tartoznak még az ún. poláris kifejezések, s a fosztó (tagadó)-képzős formák (pl.: *dolgos – dologtalan*) is.
Lásd még: Ellentét, Poláris kifejezés.

A következő példa azt mutatja, hogy olykor nem definiálja, hanem körülírja, magyarázza a jelenséget, s minősíti a stílushatást. (A példák a köznyelvből vett fordulatok.)

Kettős tagadás (gör. litotész 'kicsiség', 'kicsinyítés') – akkor jön létre, ha úgy állítunk valamit, hogy valaminek az ellentétét tagadjuk, s ezzel állításunkat mintegy kisebbítjük, gyengítjük, enyhítjük. Pl.: *Nem lehetetlen* (ehelyett: lehetséges). *Gyanúja nem volt alaptalan* (ehelyett: gyanúja alapos volt). *Nem állítom, hogy nem igaz* (ehelyett: állítom, hogy igaz).
Lásd még: Eufémizmus.

Akadnak olyan terjedelmesebb szócikkek, amelyek a címszó jellegéből következően inkább rövidített tanulmánynak, vagy esszé-vázlatnak tekinthetők, például: *Korstílus és stílusirányzat; Szójelentés, expresszivitás; Szókapcsolat, állandósult szókapcsolat; Tartalom és forma; formalizmus* stb. Indokoltnak tarthatjuk, hogy az új kiadásban – az előzőhöz viszonyítva – a tanulmány-szócikkek átalakultak: olykor bővültek, olykor pontosultak például: *Korstílus és stílusirányzat* címet kapta a szócikk, és harminckét

soros, azaz egy oldal terjedelmű a téma bemutatása. Az elsőben *Korstilus és stílusirány* volt a címe és két sor terjedelemben írt róla a szerző.

A *Tartalom és forma; formalizmus* szócikk meg rövidebb lett, és a mai ismereteink birtokában újraértékelődött. Nem a formai különbség, hanem a tartalmi pontosítások aktualizálják a kiadványt.

Az időszzerűség követelménye volt a *Szöveg* önálló szócikké minősítése. (Az első kiadásban *Stíluselemzés, szövegelemzés.*) A szövegkutatás önállósulása és feltárt rendszerzerűsége új megvilágításba helyezett fontos stilisztikai jelenségeket, így természetes, hogy a szerző az egész stílustant érintő szövegtulajdonságokat külön szócikkben mutatja be. Ugyanakkor az sem vitatható, hogy indirekt módon több helyen megjelenik nyíltan vagy latensen a szövegre történő utalás. Például: az *Ellentét, ellentétes szerkesztésmód* szócikkben az ellentétben alapuló szövegszerkesztésre hozott példák is bizonyítékként szolgálnak erre az elemző megjegyzések mellett.

Új szócikként került bele indokoltan az *Enallagé* (gör. felcserélés) is. A meghatározás mellett a szemléltető példa bemutatása és elemzése segíti megérteni a kérdéses jelenséget, például:

Enallagé (gör. 'felcserélés') – jelzőátolás, az impresszionista stílusban gyakori alakzat: a jelző nem amellett a szó mellett áll, amelyre logikailag vonatkozik, hanem egy másik szó elé kerül. A költő az összképzetnek mintegy az analizálhatatlanságát így érzékelteti. Például Szabó Lőrinc „Hajnali himnusz” c. versében ezt írja:

A Nap! A Nap!
– Nézd, emeli már nagyságos homlokát
s bizserelve dobban az öreg hegyek vas-szíve... Lármas
zivatarok után láthatatlan sípokon ujjong a csönd
és harmatos örömtől borzong a fenyves *zöld* élete

A *zöld* jelző logikailag nyilván a fenyves szóhoz tartozik, mégis az élet szóhoz kapcsolja, hogy ezáltal szorosabb kapcsolatot teremtsen az összképzet elemei között.

A szerző – mindkét előszóban említi – igen lényegesnek tartotta a stilisztikai jelenségeket illusztráló példákat. Különösen a jelen kiadás példaanyaga érdemel szót több szempontból is. Mennyiségüket illetően szaporodott a számuk, s ezáltal bizonyító erejük is, például: igen gazdag a *Látható nyelv* példatára – 17 költő, író verses illetve prózarészletét idézi példaként. Nemcsak a klasszikussá vált szerzőktől olvashatunk idézeteket, hanem a közel-kortárs és kortárs íróktól is. Például: Juhász Ferenc, Gábor Andor, Zalán Tibor, Parti Nagy Lajos, Tamkó Sirtó Károly, Esterházy Péter stb. neve is szerepel az idézett írók között.

A példákat olvasva kitetszik, hogy hosszabbak a szövegidézetek, mint ami általában a szótár, illetve a lexikon típusú kiadványokban található. Csak helyeselhetjük ezt az elgondolást, mert meggyőzőbben bizonyítja a kérdéses stílusjelenség funkcióját, jobban érvényesül a mű egészének hatása szempontjából a vizsgált részjelenség szerepe. Nem egy ízben előfordul, hogy egy-egy verset teljes terjedelmében idéz a szerző. Igen találó például az ellentétes szerkesztésmódra Petőfi *Palota és kunyhó* című verse egészében csakúgy, mint az *Enigma* címszó példája Balassi Bálintnak *Bimbóban maradt vers* című

munkája „Aenigma” alcímmel, vagy az *Egyéni nyelv és stílus* címszónál Ady szimbólumainak bemutatása a *Kocsi út az éjszakában* című verse alapján.

Az Előszóban olvashatjuk azt is, hogy a fogalomtár „célja (...) nem csupán a stilisztikai fogalmak összefoglalása, hanem az is, hogy segítséget nyújtson a szépirodalmi művek stílusának helyes értékeléséhez, továbbá a helyes fogalmazás, a hatásos és szép stílus elsajátításához.” A felhasználhatóság mint fontos szempont realizálódik a szócikkekben: a kérdéses stilisztikai fogalmak értelmi, érzelmi hangulati irányultságát is észreveszteti, példázza. Pl.: az *Egyszerű mondatról* a következőket olvashatjuk: „– az egyszerűbb, kevésbé bonyolult tudattartalom, lelkiállapot kifejezője”, „A rövid, egyszerű mondatok fokozhatják a drámaiság érzését”, „Kifejezhetik pillanatnyi, tűnő benyomások egymásutánosságát.” „Megéreztetethetnek bizonyos kedélyállapotot, pl. izgatottságot”, „Érzékeltethetik (...) érzéseink határozottságát, megmásíthatatlan voltát”, „Nem nélkülözheti az egyszerű mondatot az epikus előadásmód (...) különösen a nyugodtabb, tárgyilagos leírásban” stb. A fent idézett megállapítások mindegyikéhez bizonyítékkal szépirodalmi példák tartoznak.

Az átdolgozott, második kiadás buktatója, hogy a kevésbé feltűnő utalások elkerülik a szerző figyelmét, így a „lásd még” után következő felsorolás egyike-másika már nem önálló szócikk, kimaradt a lexikonból például „Tartalom és forma szócikk Lásd még: (...) Izmusok” – ilyen címszó pedig nincs ebben a lexikonban. Ugyanúgy a Szövegkörnyezet, szövegösszefüggés I. Szójelentés alatt pedig erről a témáról a Szöveg szócikkben olvashatunk – mégpedig egy vers komplex szövegteni elemzése a példa.

Pár mondatot szólnunk kell a formai megjelenítésről: igen jól tagolt áttekinthető, az olvasó szempontjait is figyelembevevő kiadvány. A betűtípusok megválasztása, a kiemlések, a bekezdések, a versforma megtartása, a túlzúsúfoltság kerülése nemcsak tetszetősé, hanem vonzóbbá is teszi a lexikont.

Összefoglalva. A most megjelent *Stilisztikai lexikon* értékes darabja *A magyar nyelv kézikönyvei* sorozatnak, beváltja a célban megjelölt ígéretet: tartalma és stílusa egyaránt megközelíthetővé teszi a témát a felhasználók számára. A szerzőt dicséri, hogy a szaktudomány egy gyakorlati – elméleti kézikönyvvel gyarapodott.

R. Molnár Emma

Szathmári István (sorozatszerkesztő): Az alakzatok világa, 6 – 10.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002.

A sorozat előzményeiről, az előzmények szakmai fogadtatásáról, valamint az első öt füzet tartalmáról a *Szemiotikai szövegtan* 15. kötetében (242-247) írtunk. Az alábbiakban a 6-tól a 10-ig számozott füzetekről adunk áttekintést.

Kabán Annamária: A sorisméltés mint versszöveg-szervező alakzat.
Az alakzatok világa, 6. (Sorozatszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 29 p.

Az alakzatok mibenlétére – ti. hogy az alakzatok *szerkesztésmódok* – SZATHMÁRI ISTVÁN a sorozat 9. füzetében (14.) a legvilágosabb választ adja, ehhez a 6. füzetben